

Melius Juhász Péter. A Debreceni Kollégium 475 éves jubileumára

Csohány János

Melius Juhász Péter (Horhi, 1536 körül – Debrecen, 1572. december 15.) nevét számos variációban örökítették ránk kortársai és ő maga. „Nyomtatásban megjelent műveiben Melius vagy Melios Péter, Somogyi Péter mester, Melios Péter Horhi fi Somogyban, Somogyi Melius Péter, Melius avag ihasz Péter Somogyi fiú de Horhi, Ihaz Péter de Horhi, Juhász Péter de Horhi, Horhi Melios es Ihaz Péter, Horhi Melios Péter, Horhi Ihaz vagy Melius Péter neveken írja magát, míg a wittenbergi egyetem anyakönyvébe 1556. okt. 25-én csak Petrus Melius Vngarus-nak írva.”¹ Mi a „Melius” névírasi formát használjuk, mert ezt maga a nevezett is használta, továbbá a tudományos irodalomban is elterjedt. A név magyar fonetika szerinti átírását, a „Méliusz” változatot a név viselője soha sem használta, igaz, hogy az nem csupán a tudományos ismeretterjesztő publikációkban, valamint közintézmények, utcák, terek elnevezésében, hanem a 20. században tudományos közleményekben is szerepelt így, sőt a „Méliusz” formával is lehetett találkozni.²

Tehetős nemesi családból származott Melius, családja révén is jelentős társadalmi kapcsolatokkal rendelkezett. A katonai pálya nyitva állt előtte, de epilepsziában szenvedvén a tanulást és a szellemi foglalkozást kellett választania. Hazai iskoláit Tolnán végezte, ahol lutheránus szellemben oktató kiváló tanároktól tanult, majd amikor Szegedi Kis István került az iskola élére, annak e korban bekövetkezett református hittani irányba történt fordulása Meliust is magával ragadta. Hazai tanulmányai végeztével – amint már írtuk -, 1556-ban iratkozott be a wittenbergi egyetemre, ahol lutheránus szellemben folyt az oktatás, bár a magyar hallgatók által különösen tisztelt Melanchthon tanítványa lett. Melanchthon teológiai felfogása közel állt Kálvin genfi reformátoréhoz, akinek irányzata adta az akkor helvét hitvallásúnak, ma reformátusnak nevezett egyház legfontosabb teológiai alapjait.

Melius Wittenbergben a magyar diákok egyesületének, a coetusnak a vezetője, seniora volt. Bizonytalan, hogy 1557-ben vagy csupán 1558-ban jött-e haza. Az is felmerül, hogy amennyiben 1558-ban tért haza, akkor wittenbergi diáktársához, Károlyi Gáspárhoz hasonlóan, netalán vele együtt nem látogatott-e ő is más egyetemeket, nevezetesen nyugati városokat. 1558 döntő jelentőségű év volt Melius életében, mert akkor tette meg Debrecen plébánosává a város földesura, Enyingi Török János. Debrecen az akkori Magyarország legnépesebb, mintegy 15 ezer,

¹ KATHONA GÉZA: Méliusz Péter és életműve. In: A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Szerk.: Bartha Tibor. Bp., 1967. (Studia et Acta Ecclesiastica, 2.) (továbbiakban: KATHONA, 1967.) 107-108. p.

² GYŐRI L. JÁNOS: A magyar reformáció irodalmi hagyományai. Bp., 1998. (2. kiad.) 69. p.

színmagyar lakosú mezővárosa volt. A három részre szakított országban Erdély területéhez tartozott. Buda 1541-ben a törökök által történt elfoglalása után Debrecen a Balkánt Európa északi és nyugati részével összekötő fontos kereskedelmi út mentén feküdt. Nagy létszámú kereskedő és iparos lakta a mezőgazdasággal is intenzíven foglalkozó várost. A szürke magyar szarvasmarha tenyésztése és az azzal való kereskedés adta az ott lakó tőzséreknek a legnagyobb jövedelmet, ugyanakkor gyümölcsöző összeköttetést biztosított a többi kereskedelmi ág és az ipar Nyugat-Európával. Oda kapcsolta az előbb lutheránus, majd reformátussá vált főiskolája, melynek alapítását 475 évvel ezelőttre, 1538-ra tesszük. A főiskola diákjai közül számosan tanultak nyugati protestáns egyetemeken, és hazatérve közülük kerültek ki a főiskola és más protestáns iskolák tanárai, de a jelentősebb eklézsiák lelkipásztorai is.

1973-ban jelentkezett Bogár János református lelkész egy hipotézissel, miszerint Melius és Somogyi Péter vágsellyei tanító azonos személy lenne.³ Néhány év múlva Botta István egy könyvet szentelt ugyanennek a kérdésnek, amelyben Bogár János tanulmányának említése nélkül alapos filológiai készültséggel igyekezett bizonyítani, hogy Melius Péter azonos a vágsellyei tanítóval.⁴ Somogyi Péter vágsellyei tanító személye ismert volt a szakirodalomban. Lutheránus hite miatt 1556-ban Nagyszombatba idézte és kihallgatta Oláh Miklós esztergomi érsek, majd akkor elengedte, de 1557-ben fogságba vetette és minden módon igyekezett rávenni, hogy térjen katolikus hitre, aminek Somogyi Péter ellenállt. 1558-ban országos főméltóságok közbelépésére engedte szabadon az érsek, mivel Somogyi Péter nemes ember volt, akit mégsem lehetett csak úgy, minden törvényes eljárás nélkül az esztergomi érseknek sem fogságra vetni és huzamosan börtönben nyomorgatni. Somogyi Péter megírta fogságának naplóját, amit a 19–20. század fordulóján Stomp László két munkában publikált.⁵ Ennek ellenére Bogár János dolgozatáig nem született olyan publikáció, amely Meliust azonosította volna Somogyi Péter vágsellyei mesterrel, noha voltak kétségkívül erre csábító mozzanatok. Maga a név, hiszen Melius is nevezte magát Somogyi Péter mesternek. Mester, azaz magister volt Melius, mert ezt a tudományos fokozatot megszerezte Wittenbergben. 1557 és 1558 között az ő életrajzában is van egy bizonyos hiány, mert az csak feltételezés, hogy esetleg nyugati körutat tett azalatt, más vélemény

³ BOGÁR JÁNOS: Somogyi Melius Juhász Péter ismeretlen életútja. In: *Református Egyház*, 1973. 75. p.

⁴ BOTTA ISTVÁN: Melius Péter ifjúsága. Bp., 1978. (Humanizmus és reformáció, 7.) 218. p.

⁵ STOMP LÁSZLÓ: Somogyi Péter fogsága. Pozsony, 1891. címen önálló művet jelentetett meg a napló feldolgozásáról, majd a *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattárban* 1903-ban magát a naplót is lekötölte. Ő nem vetette fel a két Somogyi Péter azonosságát. Két külön személyként említi a két Somogyi Pétert: PAYR SÁNDOR: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. köt. Sopron, 1924. De ezt teszi Zoványi Jenő is: ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. (3. jav., bőv. kiad.) (továbbiakban: ZOVÁNYI, 1977.) 399–401., 550. p.

szerint itthon Szegedi Kis István ekkor térítette véglegesen a helvét irányhoz, de lehetett volna Oláh Miklós börtönében is. Az is ezt támasztja alá, hogy Enyingi Török János mint hitéért fogságot szenvedett lutheránus hitvallót azért vitte volna Debrecenbe, hogy azt visszatérítse a lutheri reformációhoz. Mindezek ellenére mind a 20., mind a 21. században amellett tör lándzsát a szakirodalom, hogy Melius nem azonos személy Somogyi Péter vágsellyei mesterrel.⁶

Debrecen jogállása szerint mezőváros, akkori szóhasználattal oppidum volt, amiből 8-900 volt az országban. E mezővárosok földesúri függés alatt álltak ugyan, de több-kevesebb önállósággal rendelkeztek. Polgárai magukat latinul cives-nek, a máig használatos formával mondvá civisnek nevezték, ami jelentős mértékben emelte őket a jobbágyok jogállása fölé, noha a szabad királyi városi polgárok jogállását még nem érte el, de nem sok hiányzott belőle. Debrecen földesurának aránylag kevés beleszólása volt a város ügyeibe, amiket az választott önkormányzati szervén keresztül intézett. A lelkészválasztásba viszont volt bizonyos beavatkozási lehetősége a földesúrnak. Török János a lutheri tanokhoz akarta visszatéríteni Debrecen, azért vitte szívesen a családjával is ismert, Wittenbergből frissen hazatért Meliust a városba, mert azt remélte, hogy ő megteszi azt. Tévedett. Melius már református volt, és éppen ellenkezőleg, a református hitfelekezetet szilárdította meg Debrecenben, illetve a Tiszántúlon, odáig menően, hogy az 1560-as években kibontakozott erdélyi antitrinitárius egyház térhódításától is megvédte Debrecen és a térséget.

Melius teológiai nézetei sajátosan magyar jellemvonásokat viseltek.⁷ Egyfelől az obszerváns ferences szerzeteseknek a 15–16. század fordulójára kialakult teológiája örököseként Székelyvárosi Horvát András szellemében a szociális felelősség bátor szószólója volt. A feudalizmus azt hirdette magáról, hogy isteni rendelésből áll fenn, amely társadalmi rendben a vezető rétegek alattvalóik védelme és testvéri vezetése érdekében töltik be tisztségüket, azért kapják az adót és más szolgáltatásokat. Melius azt kérte számon e társadalmi rétegeken, hogy teljesítsék kötelességüket. Különösen a nemességet és az általa fejedelmeknek nevezett főurakat ostromozta, valamint az állam élén álló uralkodót buzdította tényleges keresztyéni testvéries magatartásra, az alárendeltjeik védelmére, ügyeik igazságos intézésére, a törvénytelen és embertelen követelésektől való tartózkodásra. Melius társadalom-felfogása megfelelt a nemesség autonómiai igényeinek, mivel igen erősen hangsúlyozta az ellenállási jogot, de azt nem tartotta fenn a nemességnek, hanem a

⁶ BUCSAY MIHÁLY: Melius Juhász Péter gondolatvilága. In: *Confessio*, 1980. 40–46. p. (továbbiakban: BUCSAY, 1980.); SZABÓ ANDRÁS: Magyar Művészettörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. VII. köt. Bp., 2007. 368. p.; FEKETE CSABA: Melius Juhász Péter hitelesnek vélt arcképéhez. In: *Magyar Könyvszemle*, 2008. 2. sz. (továbbiakban: FEKETE, 2008.)

⁷ KATHONA, 1967.; BUCSAY, 1980.; MAKKAI LÁSZLÓ: Méliusz Juhász Péter. Halálának négy századik évfordulójára. In: *Élet és Tudomány*, 1972. 49. sz. 2311–2315. p. (továbbiakban: MAKKAI, 1972.)

„községre” is átruházta arra az esetre, ha az ország főméltóságai és nemesei nem gyakorolnák azt a zsarnok, az ország, Isten és a természet törvényeivel ellenkező uralmával szemben. Bocskai Istvántól Bethlen Gáboron, a Rákócziakon át ezzel az Aranybulla alkotmányjogi fundamentuma mellé teológiai alapot szolgáltatott, hogy szembe lehessen szállni az uralkodói önkénnyel. Melius teológiai és jogi felfogása hangsúlyosan a mezővárosi polgárok, más néven cívisek, a szabad királyi városok polgárainak, de a jobbágyok érdekvédelmére volt szabva. Isten törvénye szerinti elbánást követelt a jobbágyok számára is, szemben a Werbőczy törvényének jobbágyokra hátrányos rendelkezéseivel.⁸

Egy olyan korban, amelyben a kereskedést alantas, az emberek becsapására épülő, tehát bűnös tevékenységnek ítélték, Melius egyik könyvét a kereskedőknek ajánlotta.⁹ Támogatta a tisztességes kamatszedést is, noha nem csupán a katolikus egyház, hanem még Luther is elítélte és uzsorának nevezte azt. E téren Kálvin felfogását vallotta Melius: „Ha valaki pénzét másnak adja, kinek nincsen pénze, hogy kereskedjék vele, köz legyen a nyereség s veszteség; nem uzsora, mert a pénz munkálkodó s gyümölcsöző pénz.” Kátéja érvelésében sajátosan magyar és mezőgazdaságból vett bizonyító példát használt. Arról írt, hogy ha valakinek van saját ekéje, de mástól azért kér ekét kölcsön, hogy azzal nagyobb darab földet művelhessen meg, akkor annak a hasznából adnia kell annak, akitől az ekét kérte, mert másként meglopja a kölcsönzőt.¹⁰

„Hosszan lehetne még sorolni Méliusz gondolkodásának polgári vonásait. Éppen csak említjük, hogy ő volt hazánkban az első, aki *javasolta a polgári házasságkötés bevezetését*, aki tiltakozott a csillagjósolás ellen, hitvallási iratba foglalta a matematika hasznát a természet magyarázatában, s babonának minősítette azt is, hogy különböző betegségeket igézésnek, lidércnyomásnak, ördög vagy boszorkány művének tartanak. Ez utóbbiak ellen ördögűzés helyett orvosságokat ajánl, s maga is szerkesztett orvosi fűvészkönyvet, amelyben többnyire ma is használatos gyógyfüveket ismertet.”¹¹

Teológiai nézetei egyéb vonatkozásait tekintve eklektikusnak tekinthető, mint a legtöbb magyar reformátor. Nem követte szolgálilag egyik reformátor nézeteit sem. Válogatott és a magyar viszonyoknak,

⁸ NAGY KÁLOZI BALÁZS: Méliusz glosszáiból. In: Tanulmányok és szövegek a Magyarországi Református Egyház XVI. századi történetéből. Szerk.: Bartha Tibor. Bp., 1973. 377–404. p. (Studia et Acta Ecclesiastica, 3.) A társadalmi igazságtalanságok számmonkérése: Uo. küln. 386–401. p.

⁹ A Krisztus közbenjárásáról való prédikációk [...] Debrecen, 1561. Huszár Gál nyomtatványa. RMK I. 46. Újra kiadta Incze Gábor 1948-ban. Október 1-jén kelt ajánlását Melius „a magyarországi kereskedő és áros népekhez” intézte, mint akik „szélyvel való járásban” a leghamarabb hallották és tovább terjesztették „az Istennek kegyelméről való tudományt”. KATHONA, 1967. 203. p.

¹⁰ Melius társadalmi tanait, az antitrinitáriusok törökösséggel vádolását markánsan kifejti: MAKKAI, 1972.

¹¹ MAKKAI, 1972.

valamint saját hitismeretének megfelelően állította össze rendszerét. Legközelebb a helvét (vagyis kálvini) reformációhoz állt, de azt sem epigon módjára követte. Ő nem kálvinista volt, hanem magyar református, azaz magyar módon református. Melius volt, azaz önálló gondolkodó, író, egyházszerző. A kor forrongó szellemi, mindenekelőtt vallási útkeresésében ő is vitázott a katolicizmussal, a lutheri irányzattal, de legfőképpen az 1560-as években Debrecenben és Erdélyben, a Magyar Királyságban és a török hódoltságban előretörő antitrinitarizmussal, későbbi nevén unitarizmussal. Ez a magas intellektusú vallás, amely tanainak legfőbb vonásáról, a Szentháromság tagadásáról kapta nevét, a legműveltebbek körében hódított. Legfőbb képviselője a ragyogó intellektusú, erdélyi szász származású Dávid Ferenc volt, aki előbb erdélyi lutheránus magyar püspök, majd erdélyi református magyar püspök, végül unitárius magyar püspök lett. Meliusnak része volt abban, hogy Dávidot és az ugyancsak szász származású Heltai Gáspárt megnyerje a református hit számára, aztán velük kellett legtöbbit vitáznia, amikor ők antitrinitáriussá lettek és II. János királyt, a későbbi János Zsigmond fejedelmet is antitrinitáriussá tették, aki aztán fejedelmi hatalmával mindent elkövetett, hogy valamennyi református antitrinitáriussá legyen. Erdélyben ez nagyjából sikerült is. A Tiszántúlt és Debrecen azonban Melius megvédte, és református hiten tartotta. Hazafias érve az volt, hogy a Szentháromság tagadóinak vallása szinte olyan, mint a törökök vallása, tehát vallásilag az iszlám szálláscsinálói. Mindezt a tevékenységét megkönnyítette, hogy kiemelkedő pozícióba, tiszántúli püspökké választották lelkészársai 1561-ben a mindössze 25 éves Meliust. Ő volt az 1557-ben megalakult egyházkerület harmadik püspöke. Püspöki tisztsége tette lehetővé, hogy 1567-ben a debreceni zsinaton megalkossa a református egyház alkotmányát.¹²

Gaal Botond 18–19. századi szerzőkre hivatkozva sorolja a Debreceni Kollégium rendszeres teológiai tanárai közé Meliust. Az a magas nyugat-európai színvonalon képzett személyiség, aki olyan irodalmi működést tudhatott magáénak, mint Melius, akinek annyit kellett dogmatikai, etikai kérdésekkel foglalkoznia tudományos vitákban és publikációiban, az minden bizonnyal kötelességének érezte és engedett is e készítésnek, hogy a város, sőt a Tiszántúl illustis scholájában tudományát a diákság tanítására is fordítsa.¹³

1561 irodalmi téren is fordulópont volt Melius életében. Akkor menekült Debrecenbe Huszár Gál kassai magyar protestáns lelkész, akinek nyomdáját is sikerült Debrecenbe mentenie. Akkor kezdte meg működését Debrecenben a ma Alföldi Nyomda néven ismert műhely. Melius 11 év alatt 43 nyomtatott művet jelentetett meg, főleg Debrecenben. 44. könyvét 1578-ban, tehát halála után 6 évvel adta ki Kolozs-

¹² Melius teológiai nézeteiről, egyházszerző tevékenységéről bőszeges anyagot tartalmaz a *Studia et Acta* 2. és 3. kötete. (Ld. 1. és 8. sz. jegyz.) A *Studia et Acta* Melius több művének kritikai kiadását is közli.

¹³ GAÁL BOTOND: Kis tanszékből nagy egyetem. A dogmatika szaktárgyi és tanszéki formálódása Debrecenben. Debrecen, 2012. 51-53. p.

váron az akkor már özvegy Heltai Gáspárné *Herbarium* címen. Ez az első magyar nyelven, magyar nyomdában megjelent orvosi füvész-könyv, ami 629 gyógynövény leírását, előfordulási helyét írja le, valamint azt, hogy a növény mely része milyen anyagot tartalmaz, azt hogyan kell kinyerni, és milyen betegségekre miként alkalmazni. A gyógynövények latin, majd német neve után 5-15 magyar nevét is felsorolja egy-egy növénynek. További munkái a 19–20. században láttak napvilágot, de jó néhány munkája maradt kéziratban, legnagyobb részük el is veszett.¹⁴

Számos hitvallási és hitvitázó irat mellett megalkotta, megjelentette az 1567. évi alkotmányozó debreceni zsinaton elfogadott református törvénykönyvét, írt imakönyvet, énekeskönyvet, s szinte a teljes Szentírást lefordította. Ahogy haladt a bibliafordítással, úgy adta ki azokat külön-külön kötetekben. Négy kötet bibliafordítást úgy jelentetett meg, hogy az azok alapján tartott prédikációit is közölte bennük. Az Újszövetséget önálló kiadványban nyomatta ki 1567-ben, amiből azonban sajnos eddig egyetlen példány sem került elő. Melius bibliafordításai magyarázatosak, a prédikációt nem tartalmazókat magyarázó széljegyzetekkel látta el. Melius néhány könyve a 19–21. században új kiadásban, némelyek facsimile kiadásban jelentek meg.¹⁵

Rövid élete során Melius Debrecenben családot alapított és tisztességes vagyonra tett szert. Feltehetően 1561-ben vette feleségül Kis Erzsébetet, Bocskai György kismarjai gazdatisztjének, Kis Jakabnak a lányát. Debrecenben Melius két házat és egy szőlőt birtokolt. Egyik háza a Hatvan utca és a Múzeum utca sarkán állt a mostani ún. püspöki palota helyén, ablakának rácsára nőtt a máig meglévő, fává alakult és ezzel botanikai ritkaságnak számító lícium (*locium halamisolium*) bokor.¹⁶ A másik háza a Péterfia utcán volt. Szőlője a (Szent) Miklós utca végén lévő szőlőskertben feküdt. Volt még nagyobb földbirtoka Szatmár vármegyében Gebe, Nyírmeggyes és Mátészalka határában, ezeket eladta Báthory Miklósnak. Feleségének két szőlője volt a Bihar vármegyei Csatáron. 1566-ban a gyulafehérvári hitvita után kapott János Zsig-

¹⁴ NAGY BARNA: Méliusz Péter művei. In: A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Szerk.: Bartha Tibor. Bp., 1967. (Studia et Acta Ecclesiastica, 2.) 193-301. p. Nagy Barna a *Herbariummal* együtt 44 megjelent munkát sorol fel, Makkai László 48 nyomtatásban megjelent művéről ír és egy tucatnyi kéziratban maradtóról. MAKKAI, 1972.

¹⁵ Facsimile kiadásban jelent meg: A SZENT IOB könyvenek a sido nielvől, es a bölcz magyarazok fordításából, igazán valo fordítása Magyar nielure. Várad, 1565. Hasonmás formában megjelentette: Ötvös László. Debrecen, 2008.; Az KET SAMVEL könyueinek, es a ket Kirali könyveknek az sido nielvnek igassagabol, es az igaz es bölcz magiarazók forditasabol, igazan valo forditasa Magyar nielure. Debrecen, 1565. Hasonmás formában megjelentette: Ötvös László. Debrecen, 2010.; ZOVÁNYI, 1977. 399–401. p.; Új Magyar Életrajzi Lexikon. IV. köt. Szerk.: Markó László. Bp., 2002. 646–647. p.; BÉNYEI JÓZSEF: Debreceni Irodalmi Lexikon. Debrecen, é.n. [2008] 249–251. p.; MURÁNYI JÁNOS: Debreceni Lexikon. Debrecen, é.n. [2006] (továbbiakban: MURÁNYI, 2006.) 183. p.

¹⁶ MURÁNYI, 2006. 171. p.

mondtól egy diplomával Nagyváradon egy házat a hozzá tartozó szőlővel. Ennek jövedelméből köteles volt a debreceni nyomdát fejleszteni. Két lánya közül az idősebb, Anna Piskóthi Miklós lelkészhez ment feleségül, míg kisebbik lánya, Dorottya az ismeretlen foglalkozású Kovács Mihály neje lett. 1593-ban a debreceni városi tanács előtt a két lány anyjukról mint elhunytáról emlékezik bizonyos vagyoni felmérés során. Maga Melius 1572. december 15-én hunyt el. Kálvinhoz hasonlóan, halála közeledtét érezve magához hívatta paptársait, valamint a városi tanácsot és elbúcsúzott. Temetése másnap történt. Sírhalmára egy felirat nélküli, koporsó formájú követ helyeztek, amit 1908-ban megtaláltak, de alatta emberi maradványokat nem leltek.¹⁷

¹⁷ KATHONA, 1967. 181–184. p.; ZOLTAI LAJOS: Jelentés Méliusz Péter sírja kereséséről. Debrecen, 1908. A Melius sírján volt kő jelenleg a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Debreceni Református Kollégiumi Múzeumban van. MURÁNYI, 2006. 183., 266. p. Meliust a később Dobozi temetőnek nevezett sírkertbe temették, ami a Cegléd utca végén volt, 1957-ben számolták fel, s építettek helyén 22 hektáros modern lakótelepet. Melius bronzszobra Füredy Richárd alkotásaként az Egyetem téren áll. Hiteles arcképe nem maradt, erről ld.: FEKETE, 2008.

